

Szeptember 29. Szent Mihály napja

Az egyház e napon Szent Mihály arkangyal megjelenésére emlékezik. A legenda szerint az olaszországi Gargano hegyen jelent meg, ahol tiszteletére templomot is építettek. Kultusza először a keleti egyházban bontakozott ki, majd Európa-szerte, de főleg D-Európában terjedt el. Az első évezred fordulóján a chiliasmus időszakában lett az egyház ősi oltalmazója mellett a halottak szószólója is. Temetőket, cintermeket, ezek kápolnáit, csontkamrákat, haranglábakat, harangokat ajánlottak pártfogásába. Az Utolsó Ítélet angyalaként a lélek jó és gonosz cselekedeteit mérlegeli. A középkori Magyarországon Szent István korától nagy kultusza volt. A XVIII. sz. közepéig Szent Mihály napja hazánkban parancsolt ünnep volt. A gazdasági év őszi fordulójára esett. Főként gazdasági élettel összefüggő hiedelmeket és szokásokat, időjárási megfigyeléseket fűztek hozzá. Az ország sok vidékén a nyájak behajtásának, a pásztorok számadásának, fogadásának napja volt. Szent Mihály arkangyal alakja a magyar folklórban (mese, legenda) is felbukkan.

Mihály főangyal, régiesen arkangyal, a mennyei seregek fejedelme. Zsidó jelentése: „ki fogható az Istenhez”, deákul: quis ut Deus, középkori szakrális nyelvünkön: Szent Mihály úr, Úr Szent Mihály, Úr Mihály angyal. Helynévi emléke: Szentmihályúr.

Vannak azonban nyelvünkben még archaikusabb megnevezések is. A Teleki- és Székelyudvarhelyi-kódexben olvasható ar, eredeti hangzása szerint esetleg ár szavunk már régen kihalt nyelvünkől. Az említett kódexekben is csak ötször fordul elő, mindannyiszor Mihály arkangyallal való említésben. Nem is egymagában, hanem az úr szóval együtt: úr ar Mihály angyal, úr ar Mihály arkangyal. Ugyanezekben a kódexekben a Szent Mihály arkangyal is olvasható, tehát a két alak váltakozik egymással. Később azonban a szent kiszorította az ősi ar, ár jelzőt.

Az ar szó K. Palló Margit fejtegetései szerint honfoglalás előtti, pogány szakrális világunkba, szókincsünkbe gyökeresedett török jövevény, amelynek jelentése „szent, legfőbb”. Az úr eredeti értelme is hasonló. Archaikus nyelvhasználatunk az úr ar alakot lelkendező hódolatból egyszerre mondogatta, és adataink szerint később egyedül Szent Mihály arkangyalra, a mennyei seregeknek egyszerre tisztelt és rettegett fejedelmére, a lélek túlvilágra költözésének kíséretére, a halott vőfélyére és bírójára alkalmazta.

Mihályt a vallástörténeti és folklórkutatás az antik és germán mitológia számos alakjával (Oziris, Apolló, Mercurius, Wotan) állítja párhuzamba. Nem érezzük szükségesnek, hogy e folyton megújuló, változó hasonlíttatásokhoz hozzászóljunk. Inkább a Mihály alakjához fűződő magyar hagyományvilágot mutatjuk be, amelynek természetesen szintén vannak pogány, illetőleg apokrif elemei.

Szent Mihály arkangyal – írja Illyés András – azelőtt a Synagoga fejedelme volt, most pedig az Anyaszentegyházé. Röviden, hittudományi meghatározás szerint az Ószövetségben a választott népé: Mihály a nagy fejedelem, ki a te népedért helytáll, (Dániel 13,1), az Újszövetségben pedig Isten népéé. Ő a praepositus Paradisi, a salutis Signifer. Mihály akadályozza meg Izrael fiainak bálványimádását. A zsidó hagyomány szerint ugyanis Mózes ismeretlen helyen angyalok temették el, nehogy bebalzsamozott holttestét bálványként imádják. Az ördög megküzdött Mózes holttestéért Mihállyal (Judás 9), de a viadalban alulmaradt. Ehhez még visszatérünk.

A mennyei seregek fejedelmeként jelenik meg János jelenéseiben (12, 7 – 9): Akkor nagy harc támadt a mennyben. Mihály és angyalai megtámadták a sárkányt. A sárkány és angyalai védekeztek, de nem tudtak ellenállni és nem maradt számukra hely a mennyben. Letaszították a nagy sárkányt, az őskígyót, aki maga az ördög, a sátán, aki elcsábítja az egész világot. A földre taszították, és vele együtt lezuhantak angyalai is.

Mindezekből érthető, hogy Mihály az Egyház oltalmazója, küzdelmeinek pártfogója. Ősi hagyomány szerint patrónusa a keresztény katonáknak is, főleg ha a pogányság ellen, a hitért küzdenek. A világ végén harcolni fog minden hívő keresztény lélekért, hogy kiragadja a sátán hatalmából. Már a haldoklókat is oltalmazza, majd átvezeti őket a másvilágra. Ő teszi mérlegre az ember jócselekedeteit és gonoszságait. Eszerint ítéli majd az Úr üdvösségre vagy örök kárhozatra. E hit népi sarjadékairól még bővebben beszélünk.

Először tekintsük át Karl Meisen nyomán a Mihály-kultusz archaikus európai virágzását, nyomában pedig a hazai világát.

Meisen találóan állapítja meg, hogy amíg a szentek földi életükkel váltak méltóvá a megdicsőülésre, a hívek tiszteletére, és csak haláluk után jutottak az angyalok társaságába, addig Mihály, Ráfael és Gábor arkangyalok nem osztoztak Éva gyermekeinek múlandó sorsában, hanem az idők kezdetétől szolgálnak a seregek Urának. Ennélfogva életükről, érdemeikről sem lehet olyan értelemben beszélni, mint a szentekéről. Nem lehet szó tehát mennyei születésnapjukról, azaz földi haláluk órájáról sem, amelyen a hívők ünnepüket évről-évre megülhetnék. Ereklýéik, testi maradványaik nyilvános kultuszára sincs mód, mert ilyenek nincsenek. Nem lehet életük földi állomásaihoz, sírjukhoz sem zarándokolni. Tiszta szellemek lévén, ábrázolásuk is csak művészi, szimbolikus hitelességre tarthat számot.

A kultuszképződésnek e hiányzó föltételei ellenére Mihály a népi jámborságban kivételes helyet, rangot foglal el. Ő volt a bizánci birodalom patrónusa, a császár testőre. Ő a protecteur de la France, ő a deutscher Michel, a magyar középkorban – mint láttuk – egyedül ő az Ar Szent Mihály.

A Mihály-kultusz a keleti Egyházban főleg Konstantinápolyban bontakozott ki először és nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a birodalom pártfogójaként, katonaszentként tisztelte. A bizánci jámborság vonzási körébe tartozik a dél-itáliai Monte Gargano, amelynek legendájára röviden már utaltunk (május 8). A kultusz mindenesetre a nyugati egyházban a Bizánctól ihletett területeken tűnik föl először. A VI. században említik, hogy a római Szent Mihály-bazilika felszentelésének napja szeptember 29. Ez válik Nyugaton általában az arkangyal névünnepévé, egyúttal az európai kalendárium egyik legjelesebb napjává.

A legenda Monte Gargano mellett Mihálynak egyéb megjelenéseiről is tud. Ilyen az Angyalvár, amely eredetileg Hadrianus († 138) síremléke volt. Később az arkangyal szobrát állították a homlokzatára, amely a legenda szerint Nagy Szent Gergely pápa és a római nép könyörgésére kardjával távozásra kényszerítette a pusztító járványos betegséget. A vár tetejére IV. Bonifác pápa Mihály tiszteletére a VII. század elején kápolnát emelt: ecclesia sancti Angeli usque ad coelos.

Európa másik híres-nevezetes Mihály-kultushelye Mont Saint Michel (Mons Sancti Michaelis in periculo maris) Normandiában. A legenda szerint az arkangyal 708-ban Avranches püspökének álmában háromszor megjelent és kérte, hogy tiszteletére egy óceáni sziklaszigeten kápolnát építsen. A püspök a felszólításnak engedelmeskedett, és követet küldött „ereklýéért” Monte Gargano apátjához, aki bíborfátyolt ajándékozott neki. A legenda szerint a barlang oldalán találta, Mihály tette oda.

A normandiai Szent Mihály-hegyet fekvése, templomának szépsége miatt a középkor a Napnyugat csodája néven emlegette. Európa minden tájáról zarándokoltak ide, nyilván magyarok is.

A francia Mihály-hagyomány későbbi erejére és elevenségére jellemző, hogy vallomása szerint Szent Johannát is az arkangyal buzdította hazájának felszabadítására.

Meisen még nagy vonásokban áttekinti egyéb európai országok Mihály-tiszteletét is, de magyar vonatkozásokról a mi hazai kutatásunk mulasztásából nincs módja megemlékezni. Említi, hogy a számos németországi Szentmihályhegy (Michaelsberg) egyike-másika a hagyomány szerint pogány áldozati hely volt.

Mihályról egyébként nemcsak hegyeket, hegyen épült várakat, várkápolnákat, templomokat neveztek el, hanem bizalommal ajánlották a városkapukat is az arkangyal oltalmába, hogy a lakosságtól riassza messzire a lesben álló, besurranásra készülő gonoszlelket, járványokat, ellenséget.

Mihály igazában talán az első keresztény évezred fordulóján, a chiliasmus szorongó időszakában vált a halottak szószólójává. Temetőket, cintermeket, ezeknek kápolnáit, csontkamráit (ossarium, Karner) ajánlják az ő hathatós pártfogásába. A temetők az utóbbi századokban már kikerültek a város szélére, de a Mihály-kápolnák bent a város szívében még sok helyen őrzik, hirdetik a küzdő és szenvedő egyház kövekkel is kifejezett együttesét, szövetségét.

Archaikus szemlélet szerint tehát Mihály vezeti a halottak lelkét a mennyekbe, az égi dicsőségbe. Ő tisztí az – írja az Érdy-kódex – hogy mikoron ez világi emberek kimúlnak, mindennek megméri jó és gonosz téteményét az isteni igazságnak mértékében. Az jókat viszi Istennek eleiben, félbe valókat purgatóriumba, a gonoszokat az erek tűzre, kinek kezdeti akkoron vagyon, de vége soha nincsen... Minden lelköt ő vészen ki testéből halálának idején... Az Bódog lélok őmiatta vitetik mennyeknek szent országára és beiktatik az Szűzanya Máriának színe eleiben és onnan Szentháromságnak eleiben, hol ott megáldatik és megérdemeztetek, és érdeme szerént való karban állatják... Az halottakat fölserkenti feldnek mohából az utolsó ítéletnek idején...

Szent Mihály léssen Krisztus Jézusnak mikoron jó ez világot megítélni, zászlótartója. Mindennek előtte hozván az áldott szent keresztfát Jozafátnak völgyére az több angyalok az több kénnak jegyit, tudniillik ostort, vesszőt, vasláncot, cucát (lándzsát), vasszőgeket, az szent koronát...

Az isteni igaz sentenciának erejit ő szolgáltatta ki, adván a kárhozandókat Lucipernek és ő angyalinak hatalmasságokban... Mihály mint Krisztusnak hadnagyja az szentöket, kik Úristennek részére lesznek, Krisztus királynak eleiben győjti, és mikoron megáldatnak, mindaz sok szent angyalokkal elkezd az nagy ervendetes mennyei szép éneklést, és azonképpen Krisztus királlyal mennyországának dicsőséges boldogságára fölmennek.

Mihály teszi tehát latra és mérlegeli a lélek jó és gonosz cselekedeteit, érdemeit és bűneit. Ezért szokták a X. századtól kezdve egyik kezében sújtó karddal, a másikban pedig mérleggel ábrázolni. Kétségtelen, hogy ennek az ikonográfiai és folklorisztikus motívumnak antik előképei is vannak. Megtalálható az egyiptomi, görög és egyes keleti mitológiákban, de egy II. századból származó, Egyiptomban keletkezett zsidókeresztény apokrif iratban, az Ábrahám testamentomában is.

A szimbolikus kép belekerült a középkori művészetbe, legendába, és prédikációba, ennek nyomán a nép képzetvilágába is.

Tekintsük most át a Szent Mihály-kultusz hazai virágzását.

A németek Szent Mihálynak, a hit védelmezőjének tulajdonították a pogány magyarságon nyert győzelmeiket (933, 955): zászlaját (Reichsfahne) a sereg élén vitték és énekükben őt hívták segítségül.

Már Szent István magának és királyi házának örök üdvösségére Mihálynak szenteli a veszprémi székesegyházat (1009). Ő a patrónusa a váci és erdélyi, társpatrónusa az egri egyházmegyének is.

Mihály és Gábor zománcképe tűnik föl a Szent Korona alsó részén, Dukas Mihály ajándékán. Moravcsik Gyula utal rá, hogy a koronázási szertartás ősi bizánci szövege szerint az új császár előtt maga Mihály arkangyal tárja majd föl az uralom kapuit. Ez a hit a magyar királyi udvarban sem lehetett ismeretlen. Szintén Moravcsik szerint egy XI. századi miniatűr II. Basileos császár koronázását úgy ábrázolja, hogy Krisztus nyújtja a koronát a császár feje fölé, Gábor teszi a fejére, Mihály pedig lándzsát ad a kezébe. Aligha kétséges tehát, hogy a két arkangyal a koronázás, illetőleg uralkodói hatalom égi eredetére akarja királyainkat emlékeztetni.

Szintén legrégibb Mihály-dedikációink közé tartozik Gyulafehérvár székesegyházának titulusa, amelynek megválasztását a keleti egyház közelsége, esetleg jelenléte, másfelől pedig Erdély akkori gyepű-jellege, fenyegetett határhelyzete is magyarázza.

Ebbe a földrajzi és szakrális térségbe tartozhat Szentmihályköve vára (Sub rupe S. Michaelis) Gyulafehérvár közelében, pálos monostorral (1382), Szentmihályhegye szintén várral, Nagyszeben városának birtokában.

Ilyen, már a középkorban ismert Szentmihályhegy, újabb nevén Vonyarcvashegy, amelyet valamikor körülfolyt a Balaton. Hajdanában remeteség virágzott az arkangyal tiszteletére szentelt kápolnája mellett. A remeték nyilván a balatoni vízenjárókért, illetőleg a közeli szőlőhegyek áldásáért is imádkoztak. Régebben sokan temetkeztek köréje. Voltak még távolabbról is, akiknek utolsó kívánsága az volt, hogy ebben a temetőben legyen a sírjuk. A kápolnában legújabbban középkori freskótöredékeket tártak föl.

Nem tartjuk lehetetlennek, hogy a vonyarci kultusz még a Mont Saint Michel középkori hazai sarjadéka.

Szentmihályhegy emelkedik Nagymaros, Légrád, Bőde határában is.

Az Árpád-korban Mihályt tisztelték védőszentül Bába (1093), Zebegény (ma Szébeny, 1278) és Rudina (1333) hajdani bencés apátsága, Csorna (1180), Margitsziget (1225 előtt) premontrai prépostsága, Lövöld (1378) karthauzi monostora, Vasvár káptalana (XII. század), Hanta világi prépostsága (1253), Mihály-kápolnája volt az esztergomi, egri székesegyháznak, tihanyi monostornak (1266), plébániaegyháza Jászó monostorának (1243).

A máramarosi Körtvélyes, Szentmihálykörtvélyes középkori Mihálynak szentelt, görög szertartású kalugyer monostorát Bogdán vajda, vagy valamelyik ivadéka alapította a falu magyar lakossága számára.

Feltűnő, hogy több jeles, német alapítású, illetőleg lakosságú városunkban találunk Mihály-patronátust, ami nyilván a bevándorló polgárságnak az új hazában való biztonságkeresésével is összefügg.

Pozsony Mihály-temploma nyitja meg a sort. A barokk Szentháromság-egyház helyén állott. A bástyákon kívül épült, nyilván ellenséges betörés elhárítására is gondolva. Kora ismeretlen, tekintélyéről kevés adatunk is tanúskodik. A szőlőművesek céhének volt a temploma, 1515-ben leégett. Máig áll azonban a Szent Mihály-kapu.

Sopron Szent Mihály-templomának eredete talán még a XI. századba nyúlik vissza. Átépítették, mai alakja a XIV. századból való. A Jakab-kápolnával együtt temető, illetőleg fal vette körül, amely ellenséges támadás idején a város Mihály altalmába ajánlott lakosságának védelmül is szolgált. A templom falába vágott lövések máig láthatók. A kultusz hajdani elevenségére jellemző a Szent Mihály-kapu is.

Vác tatárjárás után települt német lakossága szintén Mihályt választotta temploma védőszentjének, amely az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott. A hódoltságot is átvészelte.

Szent Mihály-kapu volt a neve – a budavári Nagyboldogasszony-templom temetőjének Szent

Mihály-kápolnája után – annak a gyalogkapunak is, amely a későbbi Jezsuita-lépcső helyén állott.

Kassa városának a később átépített Szent Mihály-kápolna volt az első egyháza, amelyet még az első német (szász) telepesek alapítottak. A Szent Erzsébet-templom építésével megmaradt temetőkápolnának.

Nyilván Selmecbánya XIII. században épült Mihály-kápolnája is e német kultuszáramlat emléke.

A középkori színmagyar Pest plébániaegyháza a máig álló belvárosi Nagyboldogasszony-templom volt. Ennek temetőjében szintén Mihály-kápolna (capella S. Michaelis ad latus cimiterii ecclesie B. M. V. Pestiensis) állott.

Kolozsvár Szent Mihály-templomát a XIV. században kezdték építeni. Már Rupp Jakab utal arra a jellemző hagyományra, hogy Zsigmond király abból a hadizsákmányból emeltette, amelyet a törökök ellen Oláhországban viselt háborújában szerzett. Mellette is ott állott a középkorban egy Jakab-kápolna, illetőleg temető. Kétségtelen, hogy eredetileg mindkettő a város magyarosodni kezdő szász polgárságának egyháza volt: a templom stílusa, egykorú freskói német kapcsolatokra utalnak.

Világos, hogy Mihály többi hazai templom- és kápolna dedikációi, helységnevei, ikonográfiai ábrázolásai és jámbor magasztalásai is eredeti intenció szerint a hívő lelket az élet küzdelmeiben, kísértéseiben, a gonoszlélek ellen való helytállásában akarják megedzeni, az agónia gyötrelmeiben, illetőleg a jó halál reménységében erősíteni.

Úgy tűnik, hogy különösen hajdani gyepűvidékeken vannak jelentős számmal Mihály arkangyal nevét viselő helynevek: Alsószentmihály (Sanmihaiul de Joș), Czoborszentmihály (ma: Zombor), Csányszentmihály (1463, Zalacsány mellett, elenyészett), Csíkszentmihály (Mihaileni Ciuc), Drávaszentmihály (Senkovec), Kisszentmihály (Kleinpetersdorf), Láziszentmihály (1413, Pozsega, elenyészett), Magyarszentmihály (Mihajlovo), Nagyszentmihály (Grosspetersdorf), Németszentmihály (Sanmihaiul german), Pusztaszentmihály, Rábaszentmihály, Rákosszentmihály, Sárszentmihály, Székelyszentmihály (Mihaileni), Vasszentmihály, Végszentmihály (Vegsentmihalj), Zalaszentmihály,

Zólyomszentmihály (Michalková?). Szentmihály (Liptó, Marostorda, Szabolcs, Turóc, Fejér, Komárom, Veszprém, Zala, Somogy, Hont megyékben). Továbbá: Szentmihályfa (Pozsony, Somogy, Veszprém, Zala megyékben), Kerkaszentmihályfa (1318), Szentmihályfalva (Michalany), Alsószentmihályfalva, Felsőszentmihályfalva, Szentmihálykörtvélyes, Szentmihályúr, Szentmihálytelek, Mezőszentmihálytelke (Sanmihaiul de campie). A somogyi Szentmihálykéki (1438), továbbá Homrokszentmihályteleke (1343, Kolozs, elenyészett), Szentmihálytelke (1453, Torda, elenyészett).

Mihály az Utolsó Ítélet angyala. Hol a világítélő Krisztus társaságában, hol pedig önállóan, két kezében karddal és mérleggel jelenik meg középkori templomaink kapubejárata fölött, vagy bent a diadalíveken. Bucsuta göcseji falu hagyománya szerint a Holdban ő méregeti a lelkeket. Mindenképpen emlékeztetni akarja a keresztény lelket a nagy számadásra: a halálra és ítéletre.

Kő domborművek: Gyulafehérvár, Magyargyerőmonostor (Minastireni) Pécs, Kassa, Sajóudvarhely (Sieu Odorheiu).

Freskók: Barcaszentpéter (Sinpetru, XV. század), Csécs (Čečjovce, XIV. század), Cserkút, Karaszko (Kraskovo), Kassa (XIII. század), Mártonhely (Martjanci, XIV. század), Mohos (Poruba), Segesvár (Șighișoara, XV. század), Sistér (Șiștire, XIV. század), Sorokpolány (XV. század), Velemér (XIV. század). Alsópagony (Nižna Polianka) görögkatolikus fatemplomának barokk freskóján az Utolsó Ítélet: Péter megnyitja a mennyország kapuit, Mihály a lelkeket mérlegeli. Bal felől az ördögök taszítják az elkárhozottakat a pokol torkába.

Bár Zseliz (Želiezovce) freskójának, Becsei György megítélésének angyalát – attributum híján – nem lehet föltétlenül Mihály arkangyallal azonosítani: mondanivalójával mégis őt, egyben az ars bene moriendi képzetkörét idézi.

A Becsei-család múltjához két véres cselekedet fűződik. Becsei Imre ölte meg Zách Felicián Sebe nevezetű leányát, Becsei György pedig Károly Róbert vetélytársát, Durazzói Károlyt. György 1364-ben halt meg. Leánya, Margit ajánlotta föl a zselizi kegyúri templomban a freskót, amely viharos életű édesapja üdvösségében való reménykedését fejezi ki.

A halott Becsei György szájából kiszálló, gyermekalakban ábrázolt lélek Krisztushoz fordul irgalomért, kérését Mária is támogatja. A halottaságnál álló angyal, nyilvánvalóan Mihály,

György töredelmére, az ördög pedig bűneinek sokaságára hivatkozik. Az ördög képszalagján: HANC ANIMAM PECCATO QUAM NINIVE PLENAM NOSCO, vagyis: úgy ismerem ezt a lelket, hogy bűnökkel telt, mint Ninive városa. Az angyal szalagján: SI PECCAVIT NECE PRESSA OPEM ROGITAVIT, azaz: ha vétkezett is, a halál gyötrelmében segítséget kért. A kisgyermek alakjában elszálló lélek szalagján: NUNC X (RISTE) MORTE ME SALVA TUA PRECOR TE, magyarul: most ments meg halálad érdeméből Krisztus. A Mária jobb kezéből kinövő szalagon: HANC QUI SUXISTI FILI VENIAM PRECOR ISTI, azaz: fiam, aki ezt az emlőt szoptad, bocsánatot kérek neki. Krisztusnak az Atyához intézett szava: VULNERA CERNE PATER FAC QUOD ROGITAT MEA MATER, vagyis: Atyám, tekintsd sebeimet, és tedd, amit édesanyám kér. Az Atya megígéri György üdvözlését.

Nagyon valószínű, hogy a freskónak egykorú mondai háttere is lehetett.

Mihály középkori oltárai, oltármesterségei: Lópér (Lupej, 1400), Beregszász (XV. század), Gyulafehérvár (1449), Győr (1486), Csanád (1522), Nagyváradi (1524).

Gótikus szárnyasoltáraink Mihályt ábrázoló táblaképei: Almakerék (Malamcrav, 1440), Bakabánya (Pukanec, 1450), Bártfa (Pieta-oltár), Kassa (Sarlós Boldogasszony-oltár, 1516), Liptószentmiklós (Liptovsky Mikuláš, 1470), Nagydisznód (Heltau, Cisdie: Mihály egy haldokló ágyánál, 1525), Nagyszeben (Mihály és egy haldokló férfi, 1520), Németlipcse (Partizánská Lupca: kiűzi az első emberpárt a paradicsomból, 1450), Szepeshely (Spišské Pohradie, Mihály-oltár, 1470), Tarnóc (Liptovsky Trnovec, Szent Mihály és Utolsó Ítélet, 1500).

Gótikus faszobrai: Lőcse (1480, Szent János-oltár, 1520), Szentmihály (Liptovsky Michal, 1500), Csíksomlyó (múzeum).

Mihály hazai barokk oltárképeinek, szobrainak legnagyobb része Guido Reni közismert művének (S. Maria Della Concezione, Róma), provinciális változata. Talán legszebb Mogyoród szoboralakja, Bebo Károly alkotása (1749). Figyelmet érdemel azonban a soproni Szent Mihály-templom képe, Altomonte műve is (1739): a Magyarok Nagyasszonya küldi az arkangyalt a törökök legyőzésére.

Szilárdfy Zoltán néhány barokk oltárképünk ikonográfiai utalásait elemzi:

Magyarkeszi barokk oltárképe szintén az ars bene moriendi szemléltetése. A haldokló ember mellett már a halál virraszt, kezében a mulandóságot jelképező homokórával. A beteg fölött Mihály lebeg. Egyik kezében kard, amellyel a sárkány képében settenkedő sárkányra sújt, a másikban pedig a hagyományos mérleg. A haldokló fejénél álló őrangyal a mérlegelt jócselekedetek súlyára, nagyobb értékére és így a lélek üdvözülésére mutat.

Lenti oltárképén (1802) Mózes földi maradványait az ördögök akarják elragadni, de szándékukat Mihály megghiúsítja. Az Úr ugyanis – mint említettük – Mózes sírját elrejtette, nehogy holttestét az izraeliták bálványozzák: És meghala ott Mózes, az Úr szolgája, Moáb földjén, az Úr rendeléséből és eltemeté őt Moáb földjének völgyében Főgor átellenében. És ember nem tudja az ő sírját mind a jelen napig (Mózes V, 34, 5 – 6). A jámbor zsidó hagyomány szerint maga Mihály vívott meg a sátánnal Mózes holttestéért.

Gyöngyöspata barokk képén Mihály a tisztítótűzből menti ki a lelkeket. Deákul ezt az evangéliumi verset (Máté 5, 26) olvassuk rajta: ÁMEN DICO TIBI NON EXIES INDE DONEC REDDAS NOVISSIMUM QUADRANTEM. Magyarul: Bizony mondom neked, ki nem szabadulsz onnan, amíg az utolsó fillért le nem fizeted. Másik, szintén latin szövege: APPENSUS ES IN STATERA, ET INVENTUS ES MINUS HABENS. Magyarul: Megméréttél a mérlegben és hiányosnak találtattál (Dániel 5, 27).

A győri karmelita templom sekrestyefolyosóján Nagy Szent Teréz és Mihály arkangyalt ábrázoló kép ezzel a felírással: SZŰZ SZENT TERESIA AZ ÖNNÖN SZERZETÉNEK FIAIT ÉS LEÁNYAIT ELEIBE VETETTE AMAZ ANGYALNAK, MELY KIVONT FEGYVERREL AZ ISTEN IGAZ TÖRVÉNYEIT AZ ELFORDULT VILÁGNAK HIRDETI. Hirtelenében nem tudjuk megmondani, hogy Avilai Teréz életének melyik mozzanatát, megfontolását ábrázolja, vagy egyszerűen a karmelita rend engesztelő hivatására, az embertársak bűneiért való áldozatára akar emlékeztetni.

A néphagyomány szerint az aracsi templomban a XVIII. században ott függött Mihály képe: magyar dolmányban, sárga csizmában, hatalmas bajusszal. Hasonló képet a pannonhalmi apátság folyosóján is láttunk.

Simontornya franciskánus templomának mennyezetfreskói: A szentélyben az Evangélium diadala a négy evangélistával, majd a hajóban a lelkek vándorútja a Mennyei Jeruzsálem felé,

az erények megdicsőülése az Utolsó Ítéleten, Mihály a mérleggel. A kórus fölött az őrangyal a lelket égbe viszi. Az orgona mögötti falfreskón a Porciunkula, mint az üdvösség földi iskolája.

Az arkangyal szoboralakja barokk szószékeink hangfogójának tetején sok helyen megjelenik, így Szeged-Alsóvároson is, amint a sátánt legyőzi. Nagytétény szószékén az ég felé mutató Mihály megragadja a Nébó hegyén haldokló Mózes, utalással az Írásra: Ez azon föld, melyért megesküdtem vala Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak, mondván: a te ivadékoknak adom azt. Láttad a tenszemmeddel, de át nem mégy arra.

A székesfehérvári jezsuita templom szószékén, Bebo Károly alkotásán, Mihály a földgömbön áll, a Tízparancsolat táblájával.

Népi barokk fa domborműve látható Bába öregtemplomában.

Orbán Balázs följegyzéséből ismeretes, hogy Csíksomlyón prédikáció előtt Mihály trombitáját régebben meg szokták szólaltatni, hogy az Utolsó Ítéletre való emlékeztetéssel az Igének üdvösebb befogadására készítsék a híveket.

Mihály tiszteletére szívesen szenteltek harangokat, de temetői haranglábakat is. Ez utóbbiakat temetés közben kongatták. Mintegy hívták, szólongatták az arkangyalt, jöjjön a halott segítségére, riassza el mellőle a gonoszokat: SIGNIFER MICHAEL REPRESENTET ANIMAS IN LUCEM SANCTAM. Vagyis: a zászlótartó Mihály vezesse a lelkeket a mennyi világosságra.

Chrenóc (Chrenovec) Mihály-templomának harangja: S. MICHAEL ARCHANGELE CONSTITUTI TE SUPER OMNES ANIMAS SUSCIPIENDAS ECCLESIAE CHRENOCZENSIS: ORA PRO NOBIS 1741. Értelme: Mihály arkangyal oltalmazza a chrenóci eklézsia híveit. Mihály-harangokat szentelt még Csákvár (1747), Csákberény (harangláb), Pomáz.

A budapesti dominikánus templom Mihály-harangján ez olvasható:

MICHAEL ARCHANGELE, PRAEPOSITUS PARADISI,
QUEM HONORIFICANT ANGELORUM CIVES,
DEI NUNTIUS PRO ANIMABUS IUSTIS SUSCIPIENDIS,

VENI IN ADIUTORIUM POPULI DEI.

Magyarul: Mihály arkangyal, a paradicsom feje, akit megtisztelnek az angyalok, Isten küldöttje az igaz lelkek istápolására, siess Isten népének oltalmára.

Mihálynak köztéri szobraival is találkozunk. A hozzáfűződő, mesébe hajló hagyomány miatt legjelesebb a győri Seregély István nemesember, akinek Enesén birtoka, Győrújvárosban háza volt, a Dunán pedig gabonaszállító hajói jártak, 1759-ben szövetségre lépett Heffner Mátyás alsóausztriai, Győrszigeten működő takácsmesterrel, Sperber János dunapentelei csapossal, később gyalogos katonával, Singer Mátyás hajófelügyelővel, Keresztény Pál újvárosi lakossal és Haiczinger Tamás Vince pápai kertésszel, hogy az ördög segítségével sok pénzt, legalább százezer aranyat szerezzen maga és társai számára.

Sperberrel saját vérével szerződést írtak, amelyben az ördögnek leköti magát három föltétel mellett: 1. ha az ördög bűvös süveget hoz nekik, melyet aki a fejére tesz, láthatatlanná válik. 2. Ha papucsot hoz, melyet lábára húzva, azonnal odarepül, ahová akar. 3. Ha bizonyos jelvényt hoz, melynek fölmutatására az ördög a szolgálatára áll.

Seregély István azt állította társai előtt, hogy fekete tükre van, melyet erre a célra készítettett Bécsben. Még senki nem látta. Holt ember szemére kell tenni, kilenc napig rajta hagyni, és a kilencedik napon abban az órában kell levenni, amikor rátették. Szarvascsont nyelű kése is van, melyet kilenc kereszt és kilenc hold ékesít. Ezzel kört kell maga körül húznia, majd a holtember szeméről levett tükörbe kell belenéznie. Így majd meglátja az elásott kincset, amelyet a szolgálatára álló ördöggel el is hozathat.

Többször tartottak megbeszélést. Így Győrszigeten ördögidéző énekeket is énekeltek. Haiczinger már kijelentette, hogy az ördög nála van, kis üvegbe zárta bele. Most már csak papra van szüksége, aki az ördögöt szentelt helyre csukja. Azután parancsolhat neki, amit akar. Kerestek is papot mindenütt erre a célra, de nem találtak.

A pénzszerzés nem sikerült. Egyébként egyik nagyobb csaló volt a másiknál. Ítélezésre került a sor, súlyos büntetésben részesültek. Seregély Istvánt nemesember lévén, megyei bíróság elé állították. Kiderült, hogy társait azzal is hitegette, hogy mihelyt a bűvös sapka és papucs birtokába jut, a porosz király segítségére megy Mária Terézia királynő ellenében. Az

ördöggel való cimboráskodás, káromlás miatt 1761-ben 150 körmőci arany büntetésre ítélték. Ezen a pénzen Mihály arkangyal tiszteletére szobrot kellett emeltetnie, ahol az ördögidézés történt. A szobor a győri Káptalandombon ma is látható.

Vizsgáljuk most meg a hazai Szent Mihály-kultusz irodalmi és élőszóbeli hagyományait.

A magyar nyelvű Mihály-dicséret első írásbeli megnyilatkozásával a keleti egyházat idézi: a Halotti Beszéd könyörgése a halott lelkét elajánlja Bódog Michael arkangyal oltalmába is.

Ferrari Zsigmond, a magyar dominikánus múltnak, legendavilágnak barokk krónikása, egy kun származású fráterről is megemlékezik, aki ifjúkarában keresztelkedett meg, majd a rendbe lépett. A szigorú regula szerint semmit nem volt szabad tenni az előljárók engedelmével nélkül, ő azonban titokban mégis valami viseltes ruhát ajándékozott egy szolgának.

Nemsokára súlyosan megbetegedett, láz gyötörte. Úgy tetszett, hogy gyónás nélkül az ördögök zsákmánya lesz. Hirtelen azonban Mihály arkangyal jelent meg neki, aki háromszor is megvédte a gonoszok cselvetéseitől, majd a fráter lelkét a paradicsom kapujához vezette. Itt azonban egy tiszteletre méltó aggastyán útjukat állotta, és az arkangyalt utasította, hogy a lelket vigye csak vissza a testébe, hogy az engedetlenség bűnét még a földön tegye jóvá.

A fráter verejtékezve tért magához. A mellette virrasztó priornak mindjárt meggyónt és látomását elmondta.

Szent Mihály legendáját, képzetvilágát középkori teljesedésében tárja elénk Krissafánfia György története, aki bűneinek sokaságát azzal akarja letörleszteni, hogy töredelmes szívvel fölkeresi Szent Patrik purgatóriumát, a középkor egyik legtitokzatosabb búcsújáróhelyét (1353). Másvilági útjában a pokol kútjánál végzett könyörgése után egy gyönyörű fiatalember jelent meg neki: mezítláb, zöld ruhába öltözve, drágaköves aranykoronával a fején, bal kezében sugárzó aranykereszt, arca ragyogóan derűs. Megkérdezte Györgyöt, mit akar. György így válaszolt: Jézus Krisztus kegyelmét. Az ifjú: ezt megtalálod és bírtakba is veszed, Erre György megeskette az ifjat, hogy Istentől van, és nem ördögi káprázat. Az ifjú csakugyan kijelenti, hogy ő Mihály arkangyal. Erre vitézünk térdre esve, megcsókolta a lábát. Mihály megengedte, hiszen Isten követe volt.

Most megkérdezte Györgyöt, akarja-e a purgatórium kínjait látni? György már eddig is látott egyet-mást, de készségesen követte az arkangyalt. Ez lángoló tengerhez vezette, amelyben a büntetésnek háromszáz szörnyűséges módját lehetett látni. Együttal számtalan gyötrődő férfi és nő is szemébe tűnt, mindegyik abban az alakban, amilyen földi életében volt. Láta azt is, amelyet Szent Lázár megírt a purgatórium kínjairól szóló könyvében. Ezt a Marseille-i templomokban nyilvánosan is olvasni szokták.

Látott először lángoló dombokat és halmokat, továbbá tüzes kerekeket a lelkek kíntására. Látott másodszor völgyekben tüzes és folyékony arannyal, ezüsttel telt kádakat, amelyekhez lelkeket kötözték. Szájukba hol aranyat, hol ezüstöt öntöttek a démonok. Ez a fősvények, pénzhamisítók, hamis kalmárok, jegyzők, szabadlányok büntetése, tehát mindazoké, akik pénzzel vagy pénzért vétkeztek.

Látott harmadszor számtalan férfit és nőt, akiknek tagjait, amelyekkel vétkeztek, még külön is megkínozták.

Negyedszer látott számtalan lelket éles kardoktól gyötörtetni: ezek nem kímélték ellenségeiket.

Ötödször olyan lelkeket látott, akik mintha asztalnál ettek-ittak volna. A válogatott asztali jókban azonban gyötrő démonok rejtőzködtek, amelyek skorpió módjára marták belső részüket. A lakoma elől nem volt kitérés. Az asztal melletti folyókból kellett inniük, amely nehéz ércekből állott. Majd lepihentek, tüzes ágyba kötözték őket. Ez a torkosok és böjttörők büntetése.

Hatodszor látott a tűzben számtalan lelket, amelyeket a legszörnyűségesebb démonok éles karddal szüntelen szurkáltak. Ez volt az irigyek büntetése. Azoké, akik szomorkodtak felebarátjuk java, boldogulása miatt.

Látott hetedszer számtalan lelket egy nagy házban, ahol a démonok kígyók és mérges darazsak alakjában a resteket gyötörték. Itt látta azokat a papokat is, akik lustaságuk miatt a szent szolgálatot elmulasztották: tüzes ágyban feküdtek és férgek kínozták őket. Mindenkin olyan ruha volt, amilyent világi életében viselt, de a ruhákba démonok bújtak.

György látta édesanyját a tisztítóhelyen és más ismerősöket, akik állandóan Jézus és Mária segítségéért kiáltoztak. György nem szólhatott hozzájuk. Egyrészt ugyan örült, hogy üdvösségük mégis bizonyos, másfelől azonban szomorkodott szenvedéseik miatt. Hallotta, hogy az arkangyal néhány vigasztaló szóval fordult a lelkekhez, reményt öntött beléjük. Ezt minden héten meg szokta cselekedni, leszállván az égből közéjük.

György vitézt Mihály most a pokol kútjához vezette, amelyből elviselhetetlen bűz párologott, a közepén ingadozó kis híd vezetett át. Mihály Györgyöt hitvallásra szólította föl, mert csak így tud átmenni a hídon. Ez megtörténvén, az arkangyal megáldotta, és most már bátran ment át az angyal kíséretében a hídon. A kereszt jelére fölnyílt előttük a pokol kapuja.

György megkérdezte az arkangyalt, hogy az elkárhozott lelkek örökre szenvednek-e. Az angyal szerint Krisztus, akinek hatalma mérhetetlen, a poklot is megsemmisíthetné, és a lelkeket valami különös kegyelemmel üdvözíthetné, azonban nem teszi meg, mert igazságos.

Ezután gyönyörű rétre érkeztek, tele jószagú virágokkal. Útnak nem volt nyoma. Itt angyalok énekét hallotta.

György most hatalmas, ragyogó aranyfalat látott, a közepén nagy zárt kapuval, ahonnan jó illat jött ki. Az angyal elmondta, hogy ez a paradicsom kapuja. Az angyal szavára az ajtó kinyílt, és mindketten beléptek rajta. Mérhetetlen síkság tárult eléjük, drágakövekkel kirakva. Hallották az angyalok kilenc karát énekelni.

György ezután az üdvözültek sokaságát látta kilenc csoportba rendezve: pátriárkák, ősatyák, majd próféták, ezután az Ó- és Újszövetség szent doktorai, végül a szentek hat rendje: apostolok, evangélisták, hetvenkét tanítvány, mártírok, hitvallók, szüzek. Valamennyi énekelte: Szent, szent, szent a seregeknek Ura, Istene...

Most az arkangyal Györgyöt a paradicsom közepén emelkedő, oltárszerű magaslatra ragadta, és így szólt hozzá: tekintsd az eget és meglátod a csodálatos mennyei paradicsomot. György szertenézett és látta a szentek sokaságát és dicsőségét, megnyílván látta az eget: különös lángok csaptak ki belőle. Azután látott egy hatalmas palotát, benne két trónust. Az egyikben ült az égi király, ugyancsak egy másik, de alacsonyabb trónon a mennyország királynéja. Leborult előttük. Jézust imádta, aki utána megáldotta. Majd Máriához fohászkodott, elmondván az

Üdvözlégyet és a Salve Regina-t, az angyal pedig erre az imádságra oktatta:

Maria mater gratiae
Mater misericordiae
Tu nos ab hoste protege
Et bora mortis suscipe.

Mária is megáldotta. Mindez mégsem az igazi mennyország, csak látomás. György szeretett volna a szentek közösségében maradni, de az angyal kijelentette, hogy élő ember nem maradhat itt, kérjen mást.

György erre térdre hullva négy dolgot kért: mindig Istennek szolgálhasson, ne kárhozzék el. Jámbor életet élhessen. Kéri az angyalt, aki Isten könyvét ismeri, mondja meg neki, mit kell tennie. Édesanyjáért való könyörgése találjon meghallgatásra. Az angyal tudatta vele, hogy első kérését az Úristen teljesíti. A második kérés szokatlan, de amennyire György is akarja, teljesíti. A harmadikra kijelentette, hogy mindennél értékesebb a szentmise, amely a purgatóriumbeli lelkek szenvedéseit üdvösen csökkenti. Hasznos a könyörületesség is.

Ezután Mihály jobbjával Györgyöt fogva, baljában arany keresztet tartva, a purgatórium bejáratához vezette. A várakozók nagy örömmel fogadták, az arkangyalt azonban nem látták. Mihály még néhány tanácsot, majd áldást adott Györgynek, meg a többieknek.

Szent Patrik purgatóriumának másik nevezetes magyar zarándoka Pokoljáró Tar Lőrinc. Őt is Mihály kalauzolja. Útjával kapcsolatosan szinte egészében ismételnünk kellene, amit György lovag látomásairól elmondottunk.

Mihályt idéző középkorias elbeszélő hagyományunkból még egy tápai mondára és Fedics Mihály egyik meséjére, ennek néhány változatára, továbbá egy-két világteremtési mondára utalunk.

Az Angyalvár legendájának kései tápai visszhangja: amikor a kutyafejű tatárok támadták meg a falut és mindenki menekülni próbált, Mihály arkangyal a neki szentelt templom tetejéről kardjával megfenyegette az ellenséget, mire az fejvesztetten elfutott.

Egyik legszebb, legendaszerű mesénket Ortutay Gyula gyűjtötte Fedics Mihály ajkáról.

Az Úr elküldötte Mihályt egy szegény, négygyermekes özvegyasszony lelkéért. Az asszony esztendőös haladékot kért tőle, hogy árváit addig is nevelhesse. Mihálynak megesett rajta a szíve, de dolgavégezetlen nem mert az égbe visszamenni. Beállott egy urasághoz kocsisnak. Az egyességben kikötötte, hogy senkinek nem emeli meg a kalapját. Hűséges szolga volt. Az özvegy is ott dolgoztatott ennél az úrnál.

Eljött az őszi vásár, amikor a cseléd megkapja évi járandóságát. Sokszor maga az uraság vásárolja meg neki a kialakott ruhát. Itt is így volt. Kocsiba fogatott Mihállyal.

Az uraság nagyon elcsodálkozott, hogy menet közben kocsisa két koldusnak is megemelte kalapját, köszönt nekik. Majd a vásárban elmosolyodott, amikor egy juhász olyan csizmát akart venni, hogy kilenc évig eltartson neki.

A vásárról visszatérőben az uraság faggatására a kocsis bevallotta, hogy ő bizony Mihály arkangyal. Azt is megmondta, hogy az özvegyasszony kedvéért vállalta a szolgálatot.

„Na most már megértettél, hogy ki vagyok. Azért kötöttem ki magamnak: én nektek nem köszönök, se kalapot nem emelek, mert nálatok feljebbvaló vagyok. Annak a koldusnak is nem azért köszöntem, hogy ő koldus, hanem mert a Szentlélek a vállán ült. Osztán cimborám, azért emeltem neki kalapot is, mert mink egyik a másiknak szoktunk. Majd érkezik a másik, annak meg az Úr Jézus a vállán. Annak köszöntem én, nem annak a koldusnak. Nem fogadta fennszóval, csak fejet hajtott.”

A juhászon azért mosolygott, mert tudta, hogy még aznap eljön halálának órája. Az uraság kíváncsi lett. Elmentek hozzá, de akkor már virrasztották is.

Hazaérkezve az uraság Mihályt asztalához ültette, és kérdezgette elhalt bátyjának másvilági sorsa felől, majd meg az övéről. Mihály kereken kijelentette, hogy pokolra jutnak. Jámbor étellel

ő talán elkerülheti a kárhozatot, esetleg bátyja lelkét is megmentheti. Az arkangyal ezután visszatért a mennyekbe.

„Kérdezi tőle a Jó Atya: hol voltál ezidáig? Hát pedig nagyon jól tudta, mit csinált Mihály. Így meg így jártam a szegény asszonnyal. Nagyon rimánkodott, adjak neki kegyelmet. Megsajnáltam, de nem jöttem vissza. Tudtam, hogy a Jó Atya csak érte küld. Így aztán beálltam cselédnek, mert csak így tudtam neki egy évre megkegyelmezni. Vedd fel azt a szalmaszálat – mondta a Jó Atya –, hasítsd kétfelé. Mihály úgy is tett, a szalmaszálon görcsöt talált. Ebben egy kis féreg mozgott, akkora volt, mint a tű hegye. A Jó Atya megszólalt; látod, nekem arra is gondom van, hogy kell megélni. Szegényre, árvákra, még a tenger fenekén is a halakra. Eredj rögtön az asszony után, hozd el és többet senkinek ne adj kegyelmet.

Azóta az angyalnak nem szabad emberalakban járni. Ne lássák egymást, ne beszélgessenek együtt, csak akkor, amikor a Lélek halálra válik.

Egyszer eljött az uraság ideje is, Mihály elment érte: készülj. Most már csak a hangját hallotta, nem láthatta. Az úr istenes életével rászolgált az üdvösségre, sőt bátyját is kimentette a tisztítótűzből. „Így lett belőle angyal, Szent Mihály arkangyalnak cimborája.”

A mesének még néhány szegényesebb magyar változatát ismerjük. Az elsőt Kálmány Lajos a Temesközben hallotta. Itt Mihály egy öreg papnál udvarosként szolgál.

Fedics Mihály szabolcsi környezetbe plántált meséjének szepesi ruszin változata szerint egy ötgyermekes asszony olyan beteg volt, hogy már a hús is kezdett róla leválni. Ura nem törődött vele, mert béreseivel mindig a gazdaságban dolgozott. Jézus elküldte angyalát, hogy hozza el az asszony lelkét. Ennek azonban megesett rajta és gyermekein a szíve és dolgavégezetlen tért vissza az égbe.

Az Úr most azt parancsolta neki, hogy hozzon föl a tenger fenekéről egy kövecskét. Úgy is történt. A kőben egy picinyke bogár volt. Jézus megdorgálta az angyalt: lám, erre is gondot visel, mennyivel inkább az árvákra. Az angyalnak rongyos ruhában kellett visszamennie egy évi szolgálatra az asszonyhoz.

A gazda gúnyolódva fogadta, de az angyal megnyugtatta, hogy valahogy majd eldolgoztat ő is a többi kényes cseléd mellett. Csak annyit mondott még, hogy nem eszik, ha nevetnek rajta. Az asztalnál mégis kitört a nevetés a rongyos alak láttára. Az angyal éhen maradt. Az asszony szépen gyógyult, mert ő szolgált mellette.

Év végén egy szolgatársával és a gazdával vásárba ment. Egy templom előtt elhaladva, az angyal kővel törte be az ablakát, majd pedig egy kocsmá előtt levette a kalapját, és háromszor térdet hajtott. A vásárban a szolga bocskorra alkudozott, miközben ezt mondta: viselem-e olyan sokáig, amilyen drága volt. Az angyal elnevette magát. A szolgának ez rosszul esett, s a gazdának is elpanaszolta.

Hazafelé menet a gazda faggatta az angyalt furcsa viselkedése felől. Ez elmondta, hogy harmadnapra elmegy a szolga is, utána pedig a gazdasszony is a másvilágra. A kocsmá előtt azért hajlongott, mert ott az emberek áldomásiváskor Isten nevével köszöntötték egymást. A templomra azért dobott követ, mert a hívek nem imádkoztak benne, és az ördög már írta is össze a nevüket.

Most a gazda kérdezte meg, hogy vele mi lesz a másvilágon? El fog kárhozni a szeretőjével együtt, hiába adogat misére. A szolga üdvözülni fog. Ezután az asszony lelkét szárnyaira véve, az angyal visszatért az égbe.

Mohács sokácai a történetet így tudják: az Úristen Mihályt elküldötte egy szegény özvegyasszony lelkéért, aki sok elárvult gyereket nevelt. Könyörögtek az arkangyalnak, hogy várjon addig, amíg nagyra nem nőnek, és a maguk emberségéből meg nem élhetnek. Mihálynak megesett a szíve az asszonyon meg a gyermekeken, és így a lélek nélkül ment vissza az égbe. Odafönt elmondta, hogy miért nem fogadott szót neki, az Úrnak.

Az Úristen két hétre ismét leküldte a földre. A templom előtt meglátott egy részeg csizmadiát, megszólította. A mester Mihályt szolgálatba fogadta. Hazaérve, a feleségével ebédet főzetett. Mihály mindjárt csizmát akart varrni. A szegény csizmadia megkérdezte, hogy csinált-e már ilyent. Mihály csak annyit mondott, hogy majd meglátja. Az angyal a mesternél is szebb csizmákat varrt. Sok vevő jött, szépen kerestek. Az angyal két hét múlva elkészönt a csizmadiától, aki a bérét ki akarta adni, de Mihály az özvegynek nyújtotta, majd visszament az égbe.

Odafönt újságolta az Úrnak: segítettem a szegényen. Nem úgy van az – mondta az Úr –, hanem menj a tenger fenekére! Ott találsz egy követ, hozd föl. Mihály el is hozta. Az Atya megparancsolta neki, hogy törje föl. A kőben kukacot talált. Látod, aki ennek a kukacnak gondját viseli, az majd az árvákkal is törődik. Mihály most már szó nélkül elment az asszony lelkéért.

Ugyancsak mohácsi magyar változat szerint egy szegény öregasszony nagyon beteg lett, gyermekei az ágyát sírva-ríva vették körül. Az Úr leküldötte egyik angyalát a lelkéért, de ennek a szíve megesett rajtuk, a lelket nem vitte föl az égbe. Az Úr kérdésére azt felelte, hogy a gyermekeknek nem maradt volna gondviselőjük.

Az Atya most a tenger fenekére küldötte az angyalt egy darab kőért. Visszatérve összetörette vele: hét eleven kukac volt benne. Hát ezeknek ki viselte a gondját? – kérdezte az Úr. Hát Te. – felelte az angyal. Nohát, ha még ezeknek itt a kőben is gondját tudom viselni, akkor az árvákét is.

Egy csíki székelly meseváltozatban Mihály helyett az Úr a Halált küldi a földre.

Édestestvérük az a boszniai legenda is, amelyet Leopold Kretzenbacher ismertet. Mihály itt is megkönyörül egy özvegyen, akinek két árvát kell nevelnie. Az Úr szigorúan szól hozzá, és megparancsolja, hogy hozza fel a tenger fenekéről a legkisebb kövecskét. Szét is kellett törnie: néhány élő férget talált benne. Az Úr keményen megfeddette: ő ezekre is gondot visel, hát akkor az emberrel, képének másával ne törődne? Mihálynak nyomban el kell mennie az asszony lelkéért.

Erdélyi magyar, Gyulai Páltól megörökített mondai változat szerint az Úristen elhatározta, hogy kiűzi a bűnbeesett, és az almától már nagyon is megokosodott Ádámot meg Évát a paradicsomból. Elküldötte tehát a magyar angyalt, Gábort, parancsának teljesítésére. Összűleink nagy vendégséggel, hízelgéssel fogadták. Az arkangyalnak nem volt szíve vendéglátóit kikergetni a paradicsom kertjéből. Visszament az Úrhoz és kérte, hogy bízsa másra a feladatot.

Most a román angyal, Flórián (?) került sorra. Az Úristen tudta róla, hogy engedelmes és nem olyan nagylelkű, mint Gábor. Ádám és Éva éppen asztalnál ült, amikor Flórián bocskorban,

kalaplevéve, nagy alázatosan megjelent. Elmondta ő is, mi járatban van. Minthogy azonban írással nem tudta igazolni magát, ő is dolgavégezetlen tért vissza az égbe.

Most az Úr a német angyalt, Mihályt küldte hozzájuk. Ádám és Éva ijedtében még nagyobb lagzit csapott. Virslivel és sörrel is kedveskedtek Mihálynak, mint afféle németnek. Ez azonban amikor jóllakott, kihúzta a kardját, és kikergette őket a paradicsomból. Hiába volt minden kérés. Az arkangyal mindig csak annyit mondott: muszáj. Azóta nem lehet a muszájt megengesztelni.

A bánáti Németelemér (Nemački Elemir) német – francia eredetű népe viszont úgy tudja, hogy Isten először Gábor arkangyalt küldte Ádámnak és Évának a paradicsomból való kiűzésére. Gábor román volt. Jól tartották pálinkával, nem is üzte ki őket. Ekkor került Mihályra a sor. Ő már magyar volt és söprűvel kergette ki ősszüleinket a paradicsomból. Ezért van söprű a magyarszentmihályi templom oltárképén Mihály kezében.

A németelemérik azt is mondják, hogy Mihály az égben nagy úr: ő akasztja ki a napot, holdat, csillagokat. Ő kormányozza a felhőket.

Kissé vaskos humorú, jókedvű falusi kántorra valló énekben Mihály a magyarok angyala: miért nincs német a mennyországban?

Mihály arkangyallal a szegedi táj világteremtésről szóló, apokrif ihletésű mondáiban is találkozunk. Kálmány Lajos följegyzéseiből tudjuk, hogy a kevély angyalokból kísértetek váltak. Bűnhődésük úgy történt, hogy az Úr parancsára Mihály hajigálta le őket az égből. Isten hirtelen azt mondta: amen. Egy sem bírt tovább esni. Van, amelyik lábánál fogvást csüng. A másiknak félig van kint a feje a földből. Amikor az ember megbotlik, ne szitkozódjék, mert talán bennük botlott meg. Ha a szidalmat nem hagyja abba, még a lába is elromlik.

A magyarszentmihályiak úgy tudják, hogy amikor az Úristen Illést, vagyis az embert megteremtette, Lucifer odaszólt Mihálynak: hová ment az Atyaisten? Vagyunk már elegen, minek ez az emberi nemzet? Lucifer harcot kezdett. Mihály az Úristen után kiáltott segítségért. Az Atyaisten így szólt; addig hulljatok, amíg én az én amenomat ki nem mondom! Illés hányta is le őket. Az úr szavára mindenki ottmaradt, ahol az amen találta.

Torockó hagyománya szerint a világ végén a hegyek összeolvadnak, a csillagok lehullanak, a

vizek visszafolynak. Mihály arkangyal fújja a kürtöt, mire a holtak fölébrednek. Megméri a lelkeket, majd kiosztják a végítéletet. A világ tűzben pusztul el.

Torockó népe Szent Mihály napját egyébként egészen a középkor szellemében ünnepli. A múlt században az első kenyérből az arkangyal ünnepén még mindenki úrvacsorához járult. Utána a sírokat keresték föl. E hagyománynak eredeti eucharisztikus, egyúttal halottakat istápoló szándéka kétségtelen.

Ezen az archaikus magyar tájon egészen a múlt század végéig nem volt külön temető. Aranyosszéken minden család a maga kertjébe, Torockón pedig sziklába vájt sírboltba helyezte halottját, de jel vagy felírás nélkül. A sírbolt, tájszólásukban birgej kivágása és a halott temetése a nemzetség és szomszédság kötelessége, illetőleg kiváltsága. A sírboltban a már elporladt családtagok számára külön csontgödör volt. Ez mintha a Mihály oltalmába ajánlott középkori ossarium kései, elfalusiasodott hírmondója lenne. A halottakat régebben tiszta fehérbe öltöztették és fehér lepedőbe burkolva tették koporsóba. A lányhalottat fehérbe öltözött lányok vitték a sírhoz.

Torockó népe szakrális szemlélete szerint a halál és temetés Szent Mihály gondviselésében inkább menyegző, mint fekete gyász.

A halottnak ősi szegedi hiedelem szerint Szent Mihály a vőfélye, ő kéri ki és viszi a menyasszonyt, az emberi lelket az örök menyegzőre, Urának örömébe. Az ő oltalmára bízzák, amikor a Szent Mihály lova néven emlegetett hordozható ravatalra téve, utolsó útján a sírhoz kísérik. Tréfásan Szent Mihály lovai névvel illették régebben azokat a sárospataki református teológusokat, akik temetéskor a professzorok vagy családtagjaik koporsóját vitték. Tápai szólás szerint, aki meghal, azt mögrugta a Szent Mihály lova. Az eszköz és kifejezés egyébként országszerte ismeretes. Először a Székelyudvarhelyi-kódexben (1528) fordul elő: mikoron négy embernek miatta vitetik atte testöd a Szent Mihály lovába.

Prohászka János a kifejezést tréfás hangulatúnak érzi. Eredeti képzetvilága szerint aligha lehetett az. A lélek útját akarták ezzel a szólítással is megrövidíteni: az arkangyal lován, az ő oltalmában minél előbb jusson el az üdvösségre.

Rajner Lajos a legújabb időkig élt temetési szertartásunknak Mihály-invokációját: Michael

praepositus paradisi, quem honorificant angelorum cives... a középkori hazai breviárium maradékának tartja.

A jó halál barokk oltalmazói: Karmelhegyi Boldogasszony, Szent Anna, József, Brigitta, Dizmász mellett Mihály tisztelete kissé elhalványult ugyan, de máig töretlenül él tovább. Szabadkán a XVIII. században Szent Mihály-társulat is virágzott. Tagjai Mihály-érmet viseltek, a megholtakért imádkoztak.

Barokk halottaskönyvünk, a Holtig való barátság Mihályhoz így könyörög: Szent Mihály arkangyal oltalmaz engem az utolsó harcon, hogy a rettenetes ítélő Bíró előtt ügyemet el ne veszesszem. Titeket mindnyájatokat kérlek Istennek szent angyali, arkangyali, erősségek és hitelmek, fejedelmek és uraságok, trónusok, kerubimok és szerafimok, hogy a ti esedezések által minden ellenségimen erőt és hatalmat vehessek. Amen.

Egy régi szegedi ponyvairat imádsága : Óh dicsőséges négy erős Elementom, kik a teljes Szentháromságnak négy erős oszlopai: Szent Mihály arkangyal, Szent Gábor, Szent Ráfael, Uriel és őrző szent angyalok, kiknek hathatós segedelmei őrizzenek bennünket. Azért mondjuk négy erős elementomnak – mivel ők segítették a megváltó Jézust a getszemáni kertben, hol vért izzadt imádságaiban, szent Atyjához fohászkodván – fohászaik őrizzenek bennünket az ördög rabságától s az örök pokoltól. Amen.

Üdvözlégy Istentől reád bízott, a lelkek üdvösségét kereső Szent Mihály: égbeli seregnek dicső erős kőaranya, reánk sütő fényes égi Lámpás, Szent Mihály arkangyal.

A versezet folklór-hátttere, összefüggései nem ismeretesek előttünk.

A múlt század elején Wels osztrák városban bukkant föl, és a közép-európai ponyván villámgyorsan elterjedt a mágikus célzatú Szent Mihály levele, amelyet a szöveg állítása szerint maga az arkangyal küldött a föld lakóinak, hogyan éljenek, hogy üdvösségre jussanak. A jámbor életre vezérlő tanácsok után ezt írja:

Akinél ez a levél vagyon és ki nem nyilatkoztatja, az elátkoztatik, és az minden áldásomtól

elhagyatik. Ezt tehát egyik a másiktól leírjátok, avagy írassátok. És ha valaki annyi bűnt cselekedett volna, mint a tengernek habjai és a földnek ágai és füvei, avagy mint az égen a csillagok vannak, és azokat töredelmesen meggyónja, megbocsáttatnak.

Aki pedig ezen levelet magával hordozza, jobb karja alatt, avagy bal felől, az meggyőzi az ő ellenségeit, akárkik legyenek is azok. Vagy valami az uraságtól elveszett volna, vegye magához ezen levelet, és úgy megkapja az ő bírását (!), és hatalmat is nyer. Aki ezen levelet házában tartja, avagy magánál hordozza, annak semminemű égháború nem árthat, és pedig mind tűztől, mind más veszedelemtől megoltalmaztatik. És amely terhes asszonyember magánál hordozza, az boldogul szüli magzatát erre a világra. Ha valaki valamit kér, megadatik neki, aki a maga szükségében fogja kérni és a Jézus Krisztust segítségül hívja. Amen.

Aki minden pénteken hat Miatyánkot és hat Üdvözlégy Máriát, valamint egy Hiszekegy Istent elimádkozik, az ezen búcsút megnyeri, és halála előtt a mi Urunk Jézus Krisztus az ő szent Anyjával eljön, elviszi lelkét az ő szent Atyjához a mennyei dicsőségbe. Aki Szent Mihály tiszteletére még egy Miatyánk Istent imádkozik, az száz napi búcsút nyer.

Ez a levél a Michaelis hegyén függ, és senkit el nem hagy, aki hozzá folyamodik. Arany betűkkel vagyon írva, és Szent Mihály arkangyal által küldetett oda. Aki ezen levelet meg akarja fogni, attól eltávozik, aki pedig le akarja írni, ahhoz fordul, magától felnyílik.

Szent Mihály napja az őszi napéjegyenlőség tájára esik, mintegy ott áll a sötét tél kapujában. Göcseji mondás szerint: Szent Mihály öltöztet, Szent György vetkőztet. A szegedi szólás is érthető: fél mint a cigány Szent Mihálytól. Másként: áldott Szent György, átkozott Szent Mihály (tréfás). Szamosháton mondogatják: aki Szent Mihály-nap után szalmakalapban jár, attól nem kérdeznek tanácsot.

A hajdani szegedi magyar, békési szlovák, és hercegszántai sokác juhászok úgy tartották, ha Mihály éjszakáján összefekszik a birka, akkor nagy tél lesz, ha pedig szét, akkor meg enyhe. Csanádapácaiak szerint egészen Karácsonyig szép, enyhe időre lehet számítani, ha a fecskék még itt érik Szent Mihály napját. Bábolnán hangoztatott időjárás-regula: Szent Mihálykor keleti szél igen kemény telet ígér.

A Göncölszekérnek Szent Mihály szekere nevét is följegyezték.

A nap a gazdasági évnek nevezetes őszi fordulója. Valamikor eddig legelt a Szent György napkor kieresztett marha a pusztán. Gyergyó hegyi pásztorai ezen a napon tartották a farkas ünnepet, hogy a jószágot hazaterelés idején megoltalmazzák az ordasok kártételétől. Csikménaság pásztorai szintén Szent Mihály napján térnek vissza a havasokról, és elhányják, számba adják, azaz télire gazdáik gondviselésére bízzák a jószágokat. Az áldomásra a gazdák és pásztorok együtt veszik meg a pálinkát. A gazdák kenyeret, a pásztorok pedig sajtot hoznak. A számadót főhelyre ültetik, fejére koszorút tesznek. A multság furulyaszó mellett, reggelig tart, amikor a pásztort ünnepélyesen, útközben táncolva kísérik haza.

Országsszerte emlékeztetések voltak a szentmihályi vásárok.

Ilyenkorra már megforr az újbor, innen a szegedi tanyák népének ajkán olykor hallható Borszűrő Szent Mihály elnevezés. Most már kezdődhet a kisfarsang, vagyis a lakodalmazásnak őszi, Katalin napjával záruló időszaka. Apátfalva öregjei még emlékeznek rá, hogy a legény Szent Mihály napján vitte el a lánynak a jegykendőt, ha még Katalin napja előtt meg akartak esküdni. Nem hiányzik természetesen a hálaadás készsége sem. A múlt század derekáról származó följegyzés szerint Gölnicbánya (Göllnitz) vasbányász népe Szent Mihály napján ünnepélyesen felvonulva, földíszített vasrudakat, gazdag ércutafákat, viaszgyertyákat, pénzajándékot szokott az egyháznak felajánlani. Mindez nyilván a plébános hajdani járandóságához tartozott, miután a templom kegyura maga Gölnicbánya városa. A búcsúnap egyébként Nagyboldogasszony.

Mihály napját különben a német bányászok máshol is ünnepüknek tekintették. Talán mert az arkangyal a hegyek patrónusa, vagy mert a bányászat állandó halálveszedelemmel jár.

Eger XVIII. században épült plébániatemplomának Mihály volt a patrónusa. A búcsú napján a plébánosnál, később a bírónál devorio, azaz lakoma volt, amelyen a város vezetői áldomásoztak. Sor került a szegények megvendéglésére is. Nyilvánvaló, hogy mindebben a középkori halottkultusz elvilágiasodott megnyilatkozásáról van szó. A szegényeknek a halottak üdvösségét célzó etetése bizonyára megvolt más plébániaközösségek Mihálybúcsúin is.

Híres volt és nagy áldomásokkal járt Székesfehérvárott a Szent Mihály-napi juhászfogadás, amely féktelenségével sokszor már az ünnep liturgikus méltóságát veszélyeztette. Erre utal egy kecskeméti főszolgabírói rendelkezés (1776) is: Nemes Fejér vármegyének rendei jelentvén,

hogy mivel a folyó esztendőben Szent Mihály napja éppen pénteki napon esik, következésképpen a juhászoknak szegődéseik végett Fejérvárra jövele alkalmatosságával szokásban lévő dombérozások és lármás multságok a közönséges botránkozást annyival inkább nem kerülhetnék el, minthogy ezen idő szakaszában a jubileumi búcsújárás folyamatban legyen. Ennélfogva oly rendelkezéseket tettek, hogy a szegődő juhászoknak és azoknak bojtáiraik a Szent Mihály napján tartatni szokott dombérozásokat nem azon napon, hanem egy nappal előbb, úgymint Szent Mihály hava 27-dik estvéjén kezdvén, azt másnap estve befejezzék.

A fehérvári Sebestyén-templomnak máig juhásztemplom a népies neve, mert körülötte gyülekezett a szegődésre váró pásztornép. Tata városában Mihály napján volt a juhászok ünnepélyes céhmiséje.

Szent Mihályra, mint őszi határnapra jellemző hódmezővásárhelyi hagyomány, hogy költözködéskor, árendás lakás változtatása alkalmával a régi lakásból elviszik a szemetet, és az előtét a kemence szájáról, hogy az új helyen az aprójószághoz és disznóhoz a családnak szerencséje legyen.

Tápiógyörgyén, amikor a gazda Mihály vigíliáján a hétórai harangszót meghallja, fölszalad a padlásra, lehoz egy cső kukoricát és lemorzsolja, majd keresztalakban a tyúkok elé szórja, hogy a télen baj ne érje őket. Az eleki német gazdasszony régebben ilyenkor maskarát szúrt a tyúkólra baromfivész ellen.

Szent Mihály napján és hetében, régiesen nyolcadában, sok vidékünk hagyománya szerint nem jó búzát vetni. Ez a méltatlan ünneplés képzetköréhez tartozó hiedelem még föltétlenül a középkori halottkultuszban gyökerezik. Ne bolygassuk ilyenkor az anyaföldet, a halottak porát. Az már másodlagos, nyilván a népemlékezet zavarából származó baranyai tanács, hogy éppen ilyenkor jó vetni.

Ormányságban a nap táján mutatkozó derűs, napsütéses időszak neve Szent Mihály nyara.

Göcsejben azt tartották, hogy annak, aki Szent Mihály napján mosott, kisebesedett a keze, aki pedig mángorolt, annak a háza felett egész éven dörögve pihentek a fellegek. A természet megfigyeléséből ered az a megállapítás, hogy Szent Mihály napja után a fű akkor sem nőne tovább, ha harapófogóval húznák. Az őszi vetésre az előtte levő vagy utána következő két

hetet tartják a legalkalmasabbnak.

Egyházasbáston azt mondják, Szent Mihály fehér lovon jön, behozza a deret:

Szent Mihály lova deres,
Behozza a telet.
(Kotics 1986: 103)

Számos időjósló hiedelem ismert a pásztorok körében. Például állatok viselkedéséből jósoltak az elkövetkező időszak időjárására. Ha Szent Mihály éjszakáján a juhok vagy a disznók összefeküdtek, hosszú, erős telet vártak, ellenkező esetben enyhét. Bácskában úgy mondják:

Szent Mihálykor keleti szél
Igen komoly telet ígér.
(Penavin 1988: 128)

Az Ipoly menti falvakban úgy tartották, ha a fecskék még nem mentek el Szent Mihályig, akkor hosszú ősze lehet számítani. A pereszlényiek kemény télre jósoltak, ha Mihály napján dörög.

Szent Mihály-nap után kezdték a kukoricát törni. E nappal megkezdődött az ún. kifsarsang ideje, a lakodalmazások őszi időszaka, mely Katalin napjáig (nov. 25.) tartott. Mihály-nap a név gyakorisága miatt kedvelt névünneppel maradt országszerte.

A szeptemberi jeles napok közül kiemelkedik Szent Mihály napja. E napot a gazdasági év fordulójaként tartották számon az állattartók, és a Szent György-napkor legelőre hajtott állatokat ilyenkor hajtották vissza. A pásztorok elszámoltatásának, szegődtetésének időpontja volt. A Hortobágy környéki juhászokat Mihály-naptól Mihály-napig fogadták fel, így ez a nap volt számukra a legnagyobb ünnep, s mulatságokat, bálakat rendeztek (Barna 1979: 225–226). A cselédfogadás ideje is Szent Mihály volt. A Bács megyei Topolyán, ha valaki arra kényszerült, hogy költözködjék, azt mondták róla: „No ennek is már szentmihály van”. A Szent Mihály-napi cselédfogadról szól az alábbi csallóközi énekszöveg:

Mikor a szógát fogadják,
Öcsémuramnak szólítják,
De amikor már megkapták,
Csak főtt krumplival táplálják.
(Marczell 1985: 50)

Szent Mihály kántora, másként szentmihályi kántor volt a neve az évnegyedet jelző őszi kántorbőjt táján tartott hajdani céhösszejövetelnek, ünnepnek, amely áldomással járt. A szép mázú, ember formájú céhkancsónak ezért adhatták a mihók, miska nevet, amely azután bormérők, borivók, fazekasok között is általánossá vált.

Irodalom:

[B´lint S´ndor ÜNNEPI KALEND´RIUM II. Szent Istv´n T´rsulat, Budapest, 1977. 306-335.](#)

[Manga J´nos: Szent Mih´ly napja, In: Magyar N´prajzi Lexikon Ortutay Gyula \(f&oscar;szerk.\) Budapest, 1981. 667-668.](#)

[B´rth J´nos: Mih´ly, szeptember 29. In: Magyar N´prajz VII. Dömötör Tekla \(f&oscar;szerk.\) Folkl´r 3. N´pszok´s, n´phit, n´pi vall´soss´g, Budapest, 1990. 422.](#)